

Ο σχηματισμός του πληθυντικού αριθμού των μετοχών ηγουμένη, εφαπτομένη, προϊσταμένη, συνισταμένη, υφισταμένη: συμπεράσματα και εφαρμογές

Γεωργία Κατσούδα
Πανεπιστήμιο Αθηνών
georkatsouda@yahoo.gr

Abstract: In this article we examine the plural formation of the feminine present participles, which function as nouns in Modern Greek, such as *ηγουμένη, εφαπτομένη, προϊσταμένη, συνισταμένη, υφισταμένη*. We have taken into consideration (a) the contemporary Modern Greek grammar books and dictionaries, (b) the data gathered from the Internet and the *ilsp* corpus and (c) the results of a test with adult subjects. On the basis of the above we investigate the extent to which contemporary dictionaries and grammars of Modern Greek reflect the existence of a strong variety and, if not, how they could achieve it, through the use of corpora research.

Λέξεις-κλειδιά: ουσιαστικοποίηση, μετατροπή, έλλειψη, γλωσσική ποικιλία, κλιτικό παράδειγμα.

1. Εισαγωγή: Το φαινόμενο της ουσιαστικοποίησης

Η ουσιαστικοποίηση είναι μια διαδικασία λεξιλογικής μεταβολής (substantivization), σύμφωνα με την οποία ένα ουσιαστικό σχηματίζεται από μια λέξη που ανήκει σε άλλη γραμματική κατηγορία και αποκτά πλέον μια νέα εξειδικευμένη σημασία (Καρατζόλα - Φλιάτουρας 2003: 173-174). Ειδικότερα, η ουσιαστικοποίηση επιθέτου, σύμφωνα με τους Αναστασιάδη - Ευθυμίου - Φλιάτουρα (2003), συμβαίνει σε δύο διαφορετικά επίπεδα: είτε στη μορφολογία μέσω της μετατροπής (conversion), της διαδικασίας δηλαδή αλλαγής της γραμματικής κατηγορίας χωρίς προσφυματοποίηση (π.χ. *η μέση*), είτε στη σύνταξη μέσω της έλλειψης, δηλαδή της υποδιαγραφής του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού (π.χ. *κινητό [τηλέφωνο]*).

Ένα από τα μέρη του λόγου που μας προσφέρει μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων ουσιαστικοποίησης κατά τη διαχρονική μελέτη του νεοελληνικού λεξιλογίου είναι η μετοχή ενεργητικού και παθητικού ενεστώτα. Γενικώς, η μετοχή λόγω της φύσης της συγκεντρώνει από μορφολογική άποψη ιδιότητες επιθέτου γι' αυτό πολύ συχνά λειτουργεί ως επίθετο που κατόπιν μπορεί με τη σειρά του να υποστεί ουσιαστικοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, οι μετοχές ενεστώτα, οι οποίες εισήλθαν στη ΝΕΚ από την καθαρεύουσα και χρησιμοποιούνται κατεξοχήν σε τυπικές μορφές γραπτής επικοινωνίας (επιστημονικό και δημοσιογραφικό λόγο)¹, λειτουργούν συχνότατα ως επίθετα ή ως ουσιαστικά (π.χ. *προηγούμενος, φορολογούμενος, μαθητευόμενος, προστατευόμενος, προϊστάμενος, ιπτάμενος* κ.ά.).

2. Προβληματισμός- Δομή εργασίας

Από μορφοσυντακτική άποψη οι ουσιαστικοποιημένες λέξεις συμπεριφέρονται όπως τα ουσιαστικά. Συγκεκριμένα τα επίθετα –αλλά και οι μετοχές– που ουσιαστικοποιούνται α. έχουν καθορισμένο πλέον γένος, β. έχουν αριθμό, γ. διαθέτουν τη δυνατότητα εμπλοκής με άλλο ουσιαστικό, δ. δεν έχουν παραθετικά και ε. δεν προσδιορίζονται με ποσοτικά επιρρήματα ή συμπληρώματα². Τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα ακολουθούν

¹Βλ. Iordanidou 1985: 140, 151 κ.α., Mackridge 1990: 286, Τσοπανάκη 1994: 247, Κλαίρη-Μπαμπινιώτη 2005: 542, Holton-Mackridge-Warburton 1999: 118, 237.

² Βλ. Giannakidou-Stavrou 1999.

την κλίση της αντίστοιχης τάξης ουσιαστικών. Για παράδειγμα, το ουσιαστικοποιημένο επίθετο *κυρία* κλίνεται όπως η *πολιτεία*: ενώ ως επίθετο σχηματίζει την ονομ., αιτ., κλητ., πληθυντικού *κύριες* και τη γεν. πληθυντικού *κύριων*, ως ουσιαστικό σχηματίζει τις αντίστοιχες πτώσεις *κυρίες* και *κυριών*. Ποιο κλιτικό παράδειγμα όμως ακολουθούν οι ουσιαστικοποιημένες μετοχές παθητικού ενεστώτα;

Στην παρούσα ανακοίνωση θα ασχοληθούμε ειδικά με το σχηματισμό του πληθυντικού αριθμού ουσιαστικοποιημένων παροξύτων μετοχών θηλυκού γένους, όπως *ηγουμένη*, *προϊσταμένη*, *υφισταμένη*, *συνισταμένη*, *εφαπτομένη*³. Για να απαντήσουμε τα παραπάνω ερωτήματα α) αναζητήσαμε πληθυντικές δομές τέτοιων ουσιαστικοποιημένων μετοχών στο διαδίκτυο και σε *corpora* (www.ilsp.gr) και β) διενεργήσαμε ένα τεστ σε ενηλίκους για να διαπιστώσουμε κατά πόσο γραμματικές, λεξικά και σώματα γλωσσικού υλικού συμφωνούν με όσα λένε οι φυσικοί ομιλητές, γ) ανατρέξαμε στις σύγχρονες νεοελληνικές γραμματικές και στα λεξικά και αντλήσαμε πληροφορίες για το σχηματισμό των εν λόγω ουσιαστικοποιημένων μετοχών.

3. Σώματα γλωσσικού υλικού και Διαδίκτυο

3.1 Σώματα γλωσσικού υλικού (*corpora*)

Η σύγχρονη λεξικογραφία βασίζεται στα ηλεκτρονικά σώματα κειμένων που τη βοηθούν να απεικονίσει την τρέχουσα γλωσσική πραγματικότητα. Ένα τέτοιο *corpus* είναι και αυτό του Ινστιτούτου Επεξεργασίας Λόγου (ΙΕΛ), όπου αναζητήσαμε τους τύπους *προϊσταμένες*, *ηγουμένες*, *υφισταμένες*, *εφαπτομένες* και δεν είχαμε κανένα αποτέλεσμα. Αντιθέτως, η αναζήτηση του τύπου *συνισταμένες* μάς έδωσε πέντε (5) αποτελέσματα⁴. Αυτό τι σημαίνει; Οι τέσσερις πρώτοι τύποι είναι ανύπαρκτοι;

Αιτία που δε βρίσκουμε τέτοιους τύπους είναι, σύμφωνα με τον Τράπαλη (2003: 191-192, 196), ότι ο γραπτός λόγος τέτοιων σωμάτων γλωσσικού υλικού προέρχεται από κείμενα εφημερίδων και περιοδικών που έχουν ήδη φιλτραριστεί από το φιλόλογο-διορθωτή της εφημερίδας ή του περιοδικού ή ακόμη και από τον υπεύθυνο του αντίστοιχου τμήματος. Επομένως, η συναγωγή συμπερασμάτων από τέτοια *corpora* πιθανόν να είναι εσφαλμένη.

3.2 Διαδίκτυο

Αναζητήσαμε τους ίδιους τύπους και στην μηχανή αναζήτησης www.google.gr και, σε αντίθεση με το *corpus* του ΙΕΛ, είχαμε ποικιλία αποτελεσμάτων (βλ. Katsouda: υπό έκδοση). Συγκεκριμένα, από το υλικό που βρήκαμε διακρίναμε τις περιπτώσεις επιθετοποιημένης χρήσης από αυτές της ουσιαστικοποιημένης. Τα αποτελέσματα περιλαμβάνονται στον Πίνακα 1⁵.

Ο Chomsky ήδη από τη δεκαετία του '50 είχε αμφισβητήσει τα ποσοτικά δεδομένα⁶. Μεγάλη σημασία έχει ποιος είναι εκείνος που λέει ή γράφει κάτι. Γι' αυτό και εμείς θα σταθούμε σε συγκεκριμένες καταχωρίσεις του διαδικτύου. Συγκεκριμένα, βρήκαμε μεν τον τύπο *προϊστάμενες* στο site του ΙΚΑ· εντούτοις εντοπίσαμε και τύπο *προϊσταμένες* στο site του Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Ηρακλείου. Παρομοίως, και ο

³Τον προβληματισμό για τη μετακίνηση του τόνου στα θηλυκά τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό βρίσκουμε στην Iordanidou 1985: 131, όπου επισημαίνεται η ανάγκη ειδικής μελέτης για το θέμα. Τις διτυπίες των αρσενικών μετοχών μεσοπαθητικού ενεστώτα στις νεοελληνικές εφημερίδες μελέτησε ο Rydā (1988: 93-102), σύμφωνα με τον οποίο μόνο η γενική αποτελεί απόλυτη δομή, ενώ αποδίδει εν γένει την τονική ασάφεια των υπόλοιπων τύπων στη ρευστότητα των ορίων της χρήσης αυτών των μετοχών ως επιθέτων ή ως ουσιαστικών.

⁴Βλ. Katsouda (υπό έκδοση).

⁵ Για να περιορίσουμε τα αποτελέσματα της αναζήτησης στην περίπτωση της ουσιαστικοποιημένης μετοχής *υφιστάμενες* κ. *υφισταμένες*, ζητήσαμε από τη μηχανή αναζήτησης να συνοδεύονται και οι δύο αυτοί τύποι από την κτητική αντωνυμία *μου* / *σου* / *του* / *μας* / *σας* / *τους*.

⁶Βλ. Τράπαλη 2003: 196, υποσημείωση 18.

τύπος *ηγούμενες* –ο οποίος βρέθηκε από στατιστική άποψη σε υψηλότερα ποσοστά απ’ ό,τι ο τύπος *ηγούμενες*– απάντησε 3 φορές στο site της Ελληνικής Ορθόδοξης Αρχιεπισκοπής Αμερικής (Greek Orthodox Archdiocese of America). Σημειώνουμε, μάλιστα, την εξής πρόταση «Ο Σεβασμιώτατος Αρχιεπίσκοπος κ. Δημήτριος καλωσόρισε τους Ηγούμενους και τις Ηγούμενες», όπου εύκολα παρατηρούμε την επιλογή του θηλυκού τύπου με ακινησία του τόνου στην παραλήγουσα κοντά σε γλωσσικά στοιχεία υψηλού ύφους: κοντά στον αρσενικό τύπο με καταβιβασμό του τόνου (*ηγούμενους* και όχι *ηγούμενους*) και κοντά σε γραφηματικές επιλογές που η NEK έχει απλογραφήσει (*Σεβασμιώτατος* και όχι *Σεβασμιότατος*). Εντούτοις, στο ίδιο site εντοπίσαμε δύο φορές και τον τύπο *ηγούμενες* (στο Κεφάλαιο Δ. Τομείς εργασίας των διακονισσών). Τέλος, ενώ στην πλειονότητα των καταχωρίσεων στο διαδίκτυο απαντά ο τύπος *εφαπτόμενες*, εντοπίσαμε στην Εκπαιδευτική Πύλη του ΥΠΕΠΘ (www.e-yliko.sch.gr) τη φράση «κοινές *εφαπτομένες* δύο κύκλων».⁷

Πίνακας 1. Αποτελέσματα εύρεσης στο www.google.gr

<i>ουσιαστικοποιημένες προπαροξύτονες μετοχές</i>		<i>ουσιαστικοποιημένες παροξύτονες μετοχές</i>		<i>Σύνολο</i>
προϊστάμενες	24	προϊσταμένες	15	39
υφιστάμενες	7	υφισταμένες	5	12
εφαπτόμενες	109	εφαπτομένες	36	145
συνιστάμενες	4	συνισταμένες	262	266
ηγούμενες	4	ηγουμένες	13	17

4. Τεστ

4.1 Ταυτότητα του τεστ

Δεδομένου ότι εν γίνεται οι μετοχές ενεστώτα χαρακτηρίζουν το λόγο μορφωμένων ανθρώπων, διενεργήσαμε ένα τεστ το οποίο απάντησαν 83 άτομα ανώτατης εκπαίδευσης. Όλα τα άτομα ήταν φυσικοί ομιλητές της ελληνικής γλώσσας και ηλικίας από 22 έως και 50 ετών. Από τους συμμετάσχοντες στο τεστ οι 65 ήταν γυναίκες και οι 18 άνδρες. Το τεστ είχε τη μορφή 15 προτάσεων όπου τους ζητήθηκε να συμπληρώσουν με το σωστό τύπο του θηλυκού γένους της λέξης που τους δινόταν σε παρένθεση. Οι 7 από τις 15 προτάσεις απαιτούσαν συμπλήρωση με επιθετοποιημένες θηλ. μετοχές, ενώ οι υπόλοιπες 8 με ουσιαστικοποιημένες θηλ. μετοχές. Ζητήσαμε, επίσης, να σχηματιστούν όλες οι προτάσεις και στον πληθυντικό αριθμό. Σκόπιμα, δώσαμε στην παρένθεση τους αρσενικούς τύπους των μετοχών (*προϊστάμενος*, *υφιστάμενος*, *συνιστάμενος*, *εφαπτόμενος*, *ηγούμενος*), ώστε να μην επηρεάσουμε τις τονικές επιλογές του πληθυντικού.⁸

Όσον αφορά τον πληθυντικό αριθμό είχαμε τα εξής αποτελέσματα⁹:

⁷ Αξίζει να σημειώσουμε ότι στο σχολικό εγχειρίδιο *Μαθηματικά θετικής και τεχνολογικής κατεύθυνσης Γ τάξη Εν. Λυκείου* (χ.χ.: 228, 237, 238, 239, 240) βρήκαμε 4 φορές τον τύπο *εφαπτόμενες* και 1 φορά τον τύπο *εφαπτομένες*.

⁸ Ευχαριστώ πάρα πολύ την κ. Μ. Κακριδή (επίκουρη καθηγήτρια γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών), την κ. Μ. Φανιουδάκη (καθηγήτρια του μεταφραστικού τμήματος του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών) και τους καθηγητές του 10^{ου} Εν. Λυκείου Πειραιά για την πολύ σημαντική τους βοήθεια στην πραγματοποίηση του τεστ.

⁹ Στο τεστ ζητούσαμε από τους συμμετάσχοντες να σχηματίσουν τον τύπο θηλ. ουσιαστικοποιημένης μετοχής *ιπτάμενος* και *κατηγορούμενος*. Και στις δύο περιπτώσεις ήταν πολύ υψηλά τα ποσοστά σχηματισμού παροξύτονου αλλά και προπαροξύτονου ενικού (*κατηγορούμενη*: 45, *κατηγορούμένη*: 38, *ιπτάμενη*: 43, *ιπταμένη*: 40). Εντούτοις, τα ποσοστά στον σχηματισμό του πληθυντικού θέλουν στη συντριπτική πλειονότητά τους προπαροξύτονους τύπους (*κατηγορούμενες*: 80, *κατηγορούμένες*: 3, *ιπτάμενες*: 76, *ιπταμένες*: 7).

Πίνακας 2. Αποτελέσματα του τεστ σε ενήλικους

<i>Ουσιαστικοποιημένες προπαροξύτονες μετοχές</i>	<i>Ουσιαστικοποιημένες παροξύτονες μετοχές</i>	<i>Άλλες απαντήσεις</i>	<i>Σύνολο</i>
προϊστάμενες: 30	προϊσταμένες: 53	0	83
υφιστάμενες: 41	υφισταμένες: 39	υφισταμένους: 3	83
εφαπτόμενες: 42	εφαπτομένες: 41	0	83
συνιστάμενες: 4	συνισταμένες: 73	συνιστώσες: 2, συνισταμένη (ως πληθ.): 2, καμία απάντηση: 2	83
ηγούμενες: 67	ηγουμένες: 24	καμία απάντηση: 1, ηγουμένησσι 1	83

5. Συμπεράσματα

Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα του Διαδικτύου με αυτά του τεστ βλέπουμε ότι:

α. Και τα δύο συμφωνούν αρκετά στα ποσοστά σχηματισμού των πληθυντικών των μετοχών *προϊσταμένη*, *υφισταμένη* και *συνισταμένη*. Μπορεί να είναι μεγαλύτερα τα ποσοστά παροξύτονων πληθυντικών (*προϊσταμένες*, *υφισταμένες*) στο τεστ, αλλά μην ξεχνάμε ότι και τα κείμενα του διαδικτύου ως γραπτά κείμενα έχουν τύχει περισσότερης επεξεργασίας. Τόσο το διαδικτυο όσο και το τεστ αποδεικνύουν ότι στην περίπτωση της *συνισταμένης*, μιλάμε περισσότερο για *γλωσσική μεταβολή*, καθώς ο τύπος που φαίνεται να έχει επικρατήσει είναι ο παροξύτονος *συνισταμένες* έναντι του *συνιστάμενες*. Αντιθέτως, περιπτώσεις *γλωσσικής ποικιλίας* με τη μορφή ελεύθερων εναλλασσόμενων τύπων έχουμε στις περιπτώσεις της *προϊσταμένης* και *υφισταμένης*, διότι, όπως φαίνεται από τα ποσοστά, ισχυρή παρουσία έχουν τόσο οι παροξύτονοι όσο και οι προπαροξύτονοι τύποι (*προϊσταμένες*// *προϊστάμενες*, *υφισταμένες*// *υφιστάμενες*). Πιθανόν, η επικράτηση του τύπου *συνισταμένες* οφείλεται στο ότι (i) αφενός η ουσιαστικοποιημένη μετοχή δε διαθέτει αρσενικό ουσιαστικοποιημένο τύπο, (ii) αφετέρου στερείται ετυμολογικής και σημασιολογικής διαφάνειας και επομένως ο φυσικός ομιλητής ξεχνά την προέλευσή της ως μετοχής (δεν είναι τυχαίο που, αν και δώσαμε τον τύπο *συνιστάμενος*, υπήρχαν συμμετάσχοντες στο τεστ που είτε δεν μπόρεσαν να συμπληρώσουν το θηλυκό τύπο είτε έγραψαν άλλη ομόρριξη λέξη). Αντίθετα, (i) η ύπαρξη αντίστοιχων τύπων αρσενικού για την *προϊσταμένη* και *υφισταμένη*, που σχηματίζουν προπαροξύτονα τον πληθυντικό (*προϊστάμενοι*, *υφιστάμενοι*) καθώς και (ii) η επιθετική χρήση των εν λόγω μετοχών κρατούν ζωντανή στη συνείδηση των ομιλητών την προέλευσή τους από μετοχές και δικαιολογούν πιθανόν την αντίσταση των αντίστοιχων θηλ. ουσιαστικοποιημένων μετοχών να ακολουθήσουν τα αναμενόμενα τονικά σχήματα της NEK.

β. Πολύ διαφορετικά ήταν τα αποτελέσματα για τον πληθυντικό της *ηγούμενης* και της *εφαπτομένης*. Ενώ το διαδικτυο έδινε πολύ υψηλά ποσοστά στους τύπους *ηγουμένες* και *εφαπτόμενες*, το τεστ έδωσε πολύ υψηλό ποσοστό στον τύπο *ηγούμενες*, ενώ έδωσε ίδια σχεδόν ποσοστά και για τους δύο τύπους πληθυντικού *εφαπτόμενες* και *εφαπτομένες*. Στην πρώτη περίπτωση, τα υψηλά ποσοστά του τεστ υπέρ του τύπου *ηγούμενες*, μπορεί να δικαιολογηθεί ως αποτέλεσμα της εντύπωσης που έχουν πολλοί φυσικοί ομιλητές για τη γλώσσα της εκκλησίας: η επικρατούσα αντίληψη είναι ότι αυτή η γλώσσα είναι αρκετά συντηρητική, διατηρώντας μορφοσυντακτικές δομές της ΑΕ ή της καθαρεύουσας. Επομένως θεώρησαν ότι αφού ο όρος *ηγούμενη* ανήκει στο εκκλησιαστικό λεξιλόγιο, σχηματίζει πληθυντικό *ηγούμενες*, ακολουθώντας το αρχαιοελληνικό κλιτικό σύστημα. Σημαντικό ρόλο πρέπει και πάλι να έπαιξε η ύπαρξη του αντίστοιχου ουσιαστικοποιημένου αρσενικού με προπαροξύτονο πληθυντικό

(*ηγούμενος- ηγούμενοι*) που πιθανόν αποτέλεσε δομή που συγκράτησε τονικά και το θηλ. τύπο από αναμενόμενο καταβιβασμό του τόνου. Από την άλλη πλευρά η μεγάλη πλειονότητα του διαδικτύου υπέρ του τύπου *εφαπτόμενες* πιθανόν συνδέεται με το γεγονός ότι η λέξη ανήκει στο ειδικό λεξιλόγιο των μαθηματικών, του οποίου ο προπαροξύτονος πληθυντικός απαντά πολύ συχνά στα σχολικά και επιστημονικά βιβλία, και επομένως θεωρείται όρος παγιωμένος τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό. Από την άλλη, τα ποσοστά του τεστ δείχνουν την ύπαρξη ισχυρής παροξύτονης ποικιλίας (*εφαπτομένες*) παράλληλα με την προπαροξύτονη (*εφαπτόμενες*), τη δημιουργία της οποίας και πάλι μπορεί να ενισχύσει η έλλειψη αντίστοιχου αρσενικού ουσιαστικοποιημένου τύπου που θα μπορούσε να υπενθυμίζει ότι η λέξη ήταν μετοχικός τύπος του ρήματος *εφάπτομαι*.

Επομένως, διαπιστώσαμε ότι οι παραπάνω ουσιαστικοποιημένες μετοχές 1. δεν αφομοιώθηκαν τονικά από το ουσιαστικό, όπως συνέβη στην περίπτωση ουσιαστικοποίησης του επιθέτου και 2. παρά την κοινή τους προέλευση από την καθαρεύουσα δεν επιδεικνύουν όλες κοινή τονική συμπεριφορά. Τη διαφορετική τονική συμπεριφορά τους στον πληθυντικό μπορεί να επηρεάζουν παράγοντες, όπως: 1. η ουσιαστικοποιημένη χρήση ή μη της μετοχής σε άλλο γένος, 2. η επιθετοποιημένη ή μη χρήση της μετοχής 3. η σημασιολογική ή μη διαφάνεια της μετοχής και η σύνδεσή της με το αντίστοιχο ρήμα και 4. το είδος των κειμένων στα οποία μια μετοχή αυτού του είδους απαντά (επιστημονικά, εκκλησιαστικά). Αυτοί είναι μερικοί από τους παράγοντες, οι οποίοι, όπως νομίζουμε, δικαιολογούν πιθανόν γιατί μερικές από αυτές τις μετοχές μεταβλήθηκαν μορφολογικά, ενώ άλλες αντιστέκονται στην προσαρμογή τους στα τονικά πρότυπα των ουσιαστικών της NEK. Η λέξη *συνισταμένη*, παρόλο που προήλθε από την επιστήμη της φυσικής ως *συνισταμένη δύναμη*, ακολούθησε άλλη πορεία από την *εφαπτομένη*. Η *συνισταμένη* πέρασε από το ειδικό λεξιλόγιο στο γενικό, είναι σημασιολογικά αδιαφανής και χαρακτηρίζεται μορφολογικά από ισοτονία και στους δύο αριθμούς. Η *εφαπτομένη* αποτελεί όρο ειδικού λεξιλογίου, έχει σημασιολογική διαφάνεια και εμφανίζει συγχρονικά, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, διτυπία στον πληθυντικό αριθμό.

6. Σύγχρονες γραμματικές και λεξικά της NEK

6.1 Γραμματικές

Η γραμματική των Holton-Mackridge-Warburton (1999: 118) μάς πληροφορεί ότι οι παθητικές μετοχές που λήγουν σε *-όμενος*, *-όμενος* και *-όμενος* κλίνονται όπως τα επίθετα σε *-ος*, ακολουθώντας το κλιτικό παράδειγμα του *βέβαιος* και *δίκαιος* (ό.π.: 77).

Η γραμματική Τσοπανάκη (1994: 263-264) αφιερώνει αρκετό χώρο για το φαινόμενο της ουσιαστικοποίησης του επιθέτου και της ενεστωτικής μετοχής (ό.π.: 351-355). Εντούτοις, δε θα βρούμε καμιά συγκεκριμένη πληροφορία για την κλίση ουσιαστικοποιημένων μετοχών θηλυκού γένους με παροξύτονουμένο ενικό. Το ίδιο ισχύει και στην γραμματική Κλαίρη-Μπαμπινιώτη (2005).

Στη γραμματική Τριανταφυλλίδη ([1941] 1996: 375-376 [§978]) γίνεται λόγος για τονική διάκριση ανάμεσα στις επιθετοποιημένες θηλ. μετοχές από τις ουσιαστικοποιημένες: οι πρώτες είναι προπαροξύτονες (π.χ. *προϊστάμενη*), ενώ οι δεύτερες παροξύτονες (π.χ. *προϊσταμένη*). Και πάλι όμως δεν έχουμε καμιά περαιτέρω πληροφορία για το σχηματισμό τους στον πληθυντικό αριθμό. Και ο Rydā (1988: 93) επισημαίνει ότι ο Τριανταφυλλίδης δε δίνει κλιτικά παραδείγματα γενικά για την κλίση των επιθετοποιημένων μετοχών και σημειώνει (ο.π.: 94) ότι, παρά την παραπάνω διάκριση που κάνει ο Τριανταφυλλίδης, του είναι πολύ δύσκολο να βρει τους παράγοντες που επιβάλλουν σε αυτές τις μετοχές νεοελληνικά τονικά σχήματα έναντι των αντίστοιχων της ΑΕ.

6.2 Λεξικά

Το ΜΕΛ (1996) αφιερώνει ένα λήμμα τόσο για την επιθετοποιημένη όσο και την ουσιαστικοποιημένη μετοχή *προϊστάμενος* και *υφιστάμενος* και διαφοροποιεί τις χρήσεις εντός του λήμματος. Δε μας δίνει καμία πληροφορία σχετική με την κλίση των ουσιαστικοποιημένων μετοχών με τη μορφή σχολίου εντός παρενθέσεως.

Η μόνη πληροφορία που μας δίνει το ΝΕΛ (1995) υπό τη μορφή σχολίου είναι στο λήμμα *υφιστάμενος*, στο οποίο εντός παρενθέσεως σημειώνεται ότι η ονομ. και αιτ. της ουσιαστικοποιημένης θηλ. μετοχής σχηματίζεται σε *-μένες* (*υφισταμένες*). Αποτελεί μεμονωμένο σχόλιο που δε συναντήσαμε στα άλλα λήμματα.

Όπως και στο ΝΕΛ, έτσι και στο ΑΝΕΓ (2002²) μόνο στο λήμμα *υφιστάμενος* δίνεται η πληροφορία εντός παρενθέσεως [*-ου κ. -ένου, -ων κ. -ένων, -ους κ. -ένους*], ότι δηλ. ο αρσ. τύπος παρουσιάζει διτυπίες κατά την κλίση του τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό.

Το ΑΚΝ (1998) αντιμετωπίζει ως χωριστά λήμματα τη *συνισταμένη* και την *εφαπτομένη*, ενώ για το *προϊστάμενος* και *υφιστάμενος* δίνει άλλο λήμμα για την επιθετοποιημένη τους λειτουργία (*προϊστάμενος, προϊστάμενη, υφιστάμενος, υφιστάμενη*) και άλλη για την ουσιαστικοποιημένη (*προϊστάμενος, προϊσταμένη, υφιστάμενος, υφισταμένη*). Ως προς τις γραμματικές πληροφορίες, μετά από κάθε λήμμα δίνεται ο κωδικός του κλιτικού παραδείγματος. Σύμφωνα με το ΑΚΝ, και οι πέντε ουσιαστικοποιημένες θηλ. μετοχές, η *ηγούμενη*, η *υφισταμένη*, η *προϊσταμένη*, η *συνισταμένη* και η *εφαπτομένη* ακολουθούν το κλιτικό παράδειγμα Ο30, κλίνονται δηλαδή κατά το ουσιαστικό *νίκη*. Δίνεται επιπλέον εντός παρενθέσεως η πληροφορία ότι η γενική πληθυντικού –σε αντίθεση με το ουσ. *νίκη*– σχηματίζεται παροξύτονα (*ηγουμένων, υφισταμένων, προϊσταμένων, εφαπτομένων, συνισταμένων*). Συνάγουμε, επομένως, το συμπέρασμα ότι και οι πέντε θηλυκού γένους ουσιαστικοποιημένες μετοχές σχηματίζουν την ονομ., αιτ., κλητ. πληθυντικού παροξύτονα, δηλ. *ηγούμενες, προϊσταμένες, υφισταμένες, συνισταμένες, εφαπτόμενες*.

Τέλος, στο ΛΣΓ (2004), αν και δίνονται χωριστά λήμματα των *συνισταμένη* και *εφαπτομένη*, για τα λήμματα *προϊστάμενος* και *υφιστάμενος* δίνεται, όπως στα ΜΕΛ, ΝΕΛ και ΑΝΕΓ, ένα κοινό λήμμα τόσο για την επιθετική όσο και την ουσιαστικοποιημένη λειτουργία τους. Σ' αυτό το λεξικό έχουμε επίσης γραμματικές πληροφορίες. Το κλιτικό παράδειγμα των *ηγούμενη, συνισταμένη, εφαπτομένη* είναι το Ο14, δηλαδή το ουσιαστικό *πόλη*. Και στις πέντε περιπτώσεις δίνεται η γραμματική πληροφορία εντός παρενθέσεως ότι η ονομ., αιτ., κλητ. πληθυντικού αυτών των μετοχών είναι προπαροξύτονη (*ηγούμενες, συνιστάμενες, εφαπτόμενες, προϊστάμενες, υφιστάμενες*).

Απ' όσα είπαμε, οι γραμματικές και τα λεξικά α. είτε δε θίγουν το θέμα της κλίσης τέτοιων ουσιαστικοποιημένων μετοχών, β. είτε δίνουν περιπτωσιακά ελάχιστες πληροφορίες γ. είτε –όταν αναφερόμαστε στα λεξικά ΑΚΝ και ΛΣΓ που εκδόθηκαν με έξι χρόνια διαφορά το ένα από το άλλο– δίνουν αντικρουόμενες πληροφορίες, προκαλώντας μεγαλύτερη σύγχυση για το τι λέμε και τι γράφουμε στην πραγματικότητα. Ο ομιλητής της ΝΕΚ –ανάλογα με την πηγή στην οποία θα ανατρέξει– άλλοτε θεωρεί ότι οι ουσιαστικοποιημένες μετοχές ως κληροδοτημένα στοιχεία από την καθαρεύουσα, σχηματίζουν τον πληθυντικό τους προπαροξύτονα –αντίθετα με τα τονικά σχήματα της ΝΕΚ¹⁰– θεωρώντας παράλληλα λανθασμένους τους τύπους

10 Όπως, στο επίθετο, έτσι και στο ουσιαστικό αναπτύσσεται η τάση ακινησίας του τόνου (Mackridge 1990: 218, 222, Θεοφανοπούλου-Κοντού 2001: 58), σύμφωνα με τον οποίο δε μετακινείται ο τόνος από τη θέση που έχει στην ονομαστική ενικού (π.χ. *ροδάκινο-ροδάκινου, δάσκαλος-δασκάλου // δάσκαλου κ.ά.*). Πάντως, σε περίπτωση μετακίνησης του τόνου κατά την κλίση του ισοσύλλαβου ονόματος στη ΝΕΚ παρατηρούμε τη μετακίνησή του από την προπαραλήγουσα της ονομ. στην παραλήγουσα ή στη

ηγουμένες, προϊσταμένες, συνισταμένες, υφισταμένες, άλλοτε πάλι πιθανόν θεωρεί τους παροξύτονους τύπους τους μόνους ορθούς και απορρίπτει τους προπαροξύτονους ως κατάλοιπα της καθαρεύουσας που δεν μπορούν να ανήκουν στη ΝΕΚ.

Από όσα είπαμε μέχρι τώρα, παρατηρούμε ότι οι γραμματικές και τα λεξικά της Νέας Ελληνικής δεν αποδίδουν την τρέχουσα γλωσσική πραγματικότητα: τη συνύπαρξη ισχυρής παροξύτονης και προπαροξύτονης ποικιλίας πληθυντικού των λημμάτων *προϊσταμένη, υφισταμένη, εφαιπτομένη* και *ηγουμένη*. Προφανώς, αυτό είναι αποτέλεσμα της μη αξιοποίησης του διαδικτύου από λεξικά και γραμματικές αλλά και των εγγενών προβλημάτων που χαρακτηρίζουν τα *corpora*, που χρησιμοποιούνται από τα λεξικά.

7. Εφαρμογές

Τα παραπάνω συμπεράσματα μπορούν να βρουν εφαρμογή τόσο στις νεοελληνικές γραμματικές όσο και στα νεοελληνικά λεξικά, για να απεικονίσουν καλύτερα την τρέχουσα εικόνα της μορφολογίας του πληθυντικού αυτών των μετοχών. Συγκεκριμένα, οι νεοελληνικές γραμματικές θα πρέπει α. να αναφερθούν στην κλίση αυτών των ουσιαστικοποιημένων μετοχών, διαφωτίζοντας τον ομιλητή για τη μορφολογία ακόμη και αυτού του μικρού υποσυστήματος –άλλωστε αυτός είναι ο ρόλος μιας γραμματικής, β. να παραπέμπουν τον αναγνώστη σε κατάλληλο κλιτικό παράδειγμα, στο οποίο θα φαίνονται οι διτυπίες (πχ. η *προϊσταμένη, της προϊσταμένης, την προϊσταμένη, οι προϊσταμένες// οι προϊστάμενες, των προϊσταμένων, τις προϊσταμένες// προϊστάμενες*). Το κλιτικό παράδειγμα δεν πρέπει να γεννά ασάφειες: η παραπομπή στο κλιτικό παράδειγμα *πύλη ή νίκη*, δεδομένου ότι είναι δισύλλαβο, δε δίνει στον ομιλητή σαφή εικόνα του σχηματισμού του πληθυντικού γ. αν δεν παραπέμπουν σε κλιτικό παράδειγμα, να σχολιάζουν την ύπαρξη διτυπιών, όπως άλλωστε γίνεται στην περίπτωση του ενικού των θηλ. ουσιαστικοποιημένων μετοχών, π.χ. *κατηγορούμενη* και *κατηγορουμένη, προστατευόμενη* και *προστατευομένη* (Τριανταφυλλίδης [1941] 1996: 376). Την ύπαρξη παράλληλων τύπων πρέπει να επισημάνει μια γραμματική, ακόμη και αν στόχος της είναι η ρύθμιση με την προβολή μιας μόνο μορφολογικής ποικιλίας. Σύμφωνα με τη σημερινή εικόνα της ΝΕΚ έχουμε τρία διαφορετικά κλιτικά παραδείγματα: 1. εκείνο της ουσιαστικοποιημένης μετοχής *συνισταμένη - συνισταμένες* χωρίς διτυπία, 2. εκείνο της ουσιαστικοποιημένης μετοχής *προϊσταμένη - προϊσταμένες* κ. *προϊστάμενες* με διτυπία στον πληθυντικό και 3. εκείνο της ουσιαστικοποιημένης μετοχής *κατηγορούμενη* κ. *κατηγορουμένη - κατηγορούμενες* με διτυπία στον ενικό.

Από την άλλη τα λεξικά α. πρέπει να αφιερώνουν διαφορετικό λήμμα για τις επιθετοποιημένες μετοχές και διαφορετικό για τις ουσιαστικοποιημένες (όπως άλλωστε κάνει το ΑΝΚ), διότι αφενός οι επιθετοποιημένες και ουσιαστικοποιημένες μετοχές ακολουθούν διαφορετικό κλιτικό παράδειγμα, αφετέρου τέτοια διάκριση των λημμάτων διευκολύνει το σαφέστερο σχολιασμό ειδικότερων περιπτώσεων, β. εφόσον δίνονται γραμματικές πληροφορίες, πρέπει να παραπέμπουν σε κατάλληλο κλιτικό παράδειγμα, ώστε να γίνονται αντιληπτές οι μορφολογικές ιδιαιτερότητές τέτοιων τύπων γ. ακόμη και αν δεν έχουν στις προδιαγραφές τους την παροχή γραμματικών πληροφοριών, μπορούν να παρουσιάζουν τη μορφολογική ποικιλία του πληθυντικού και μέσα από τα παραδείγματα του λήμματος¹¹.

λήγουσα των άλλων πτώσεων ή από την παραλήγουσα της ονομ. στη λήγουσα των άλλων πτώσεων, όχι όμως το αντίστροφο, π.χ. *άνθρωπος- ανθρώπων- ανθρώπων-ανθρώπους, νίκη-νικών, δύναμη- δυνάμεις*.

¹¹ Βλ. Τράπαλη-Οικονομίδη (υπό έκδοση), οι οποίοι θέτουν ως 8ο κριτήριο επιλογής παραδείγματος σε λεξικά τους δύσκολους μορφολογικά τύπους.

8. Επίλογος

Από τη μελέτη ενός τόσο περιορισμένου θέματος, όπως του σχηματισμού πληθυντικού συγκεκριμένων θηλ. ουσιαστικοποιημένων μετοχών, ήρθαν στην επιφάνεια, για ακόμη μία φορά, προβλήματα της σύγχρονης ελληνικής γραμματικής και λεξικογραφίας, όπως είναι η έλλειψη συχνών επανεκδόσεων των γραμματικών και των λεξικών, που κάθε φορά θα απεικονίζουν τις αλλαγές του γλωσσικού συστήματος, η έλλειψη σωμάτων γλωσσικού υλικού (corpora) που θα μπορούν να οδηγούν γραμματικούς και λεξικογράφους σε ασφαλή συμπεράσματα, η μη αξιοποίηση υπό προϋποθέσεις των δεδομένων του διαδικτύου. Οι διτυπίες του πληθυντικού των μετοχών *ηγουμένη, προϊσταμένη, υφισταμένη, εφαπτομένη* αποτελούν έκφανση της μορφολογικής πάλης δύο τύπων που συγχρονικά συνυπάρχουν. Μετά από πέντε ή δέκα χρόνια πιθανόν να μιλάμε για πλήρη επικράτηση του ενός από τους δύο τύπους. Γι' αυτό, οι γραμματικές και τα λεξικά με τη βοήθεια ειδικών μελετών, των corpora και του διαδικτύου πρέπει να αναπροσαρμόζονται, για να εκτελούν επιτυχώς την αποστολή τους.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., Α. Ευθυμίου και Α. Φλιάτουρας (2003). "Φαινόμενα ουσιαστικοποίησης στη νέα ελληνική". Στα *Πρακτικά του 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου «Διαμολιτισμική Εκπαίδευση-Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα»*. Πάτρα: Εκτυπωτικό Κέντρο Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ανδρεαδάκης, Σ., Β. Κασταργύρη, Σ. Μέτης, Κ. Μπρουχούτας, Σ. Παπασταυρίδης και Γ. Πολύζος (χ.χ.). *Μαθηματικά θετικής και τεχνολογικής κατεύθυνσης Γ' τάξη Εν. Λυκείου*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων: Αθήνα.
- Giannakidou, A. and M. Stavrou (1999). "Nominalization and ellipsis in the Greek DP". *The Linguistic Review* 16: 295-331.
- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη [Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών] (1998). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. (=ΛΚΝ)
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. (2001). "Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος". Στο Γ. Η. Χάρης (επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης, 53-61.
- Iordanidou, A. (1985). *La diglossie en Grece: etude d' un cas precis, le participe. These pour le Doctorat de 3ème cycle de Linguistique. Sous la direction de Monsieur le Professeur René Arnaud*. Université de Paris VII, Department de recherches Linguistiques.
- Holton, D., P. Mackridge και Ε. Φιλίππακη-Warburton (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας* (μετάφρ. Β. Σπυρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης [*Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London & New York: Routledge, 1997].
- Καραντζόλα, Ε. και Α. Φλιάτουρας (2004). *Γλωσσική αλλαγή*. Παραδόσεις 14. Αθήνα: Νήσος.
- Katsouda, G. (υπό έκδοση). "The formation of the plural of the *ηγουμένη, προϊσταμένη, υφισταμένη, συνισταμένη, εφαπτομένη*: theory and reality". In the *Proceedings of the 30th International Conference on Functional Linguistics (Cyprus 18-21 October 2006)*.
- Κλαίρης Χ. και Γ. Μπαμπινιώτης (σε συνεργασία με τους Μόζερ Αμαλία, Μπακάκου-Ορφανού Αικατερίνη, Σκοπετέα Σταύρο). (2005). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης- Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. (=ΝΕΛ)
- Mackridge, P. (1990). *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. (μετάφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Μπαμπινιώτης Γ. (2002²). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. (=ΛΝΕΓ)
- _____ (2004). *Λεξικό για το Σχολείο και το Γραφείο*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. (=ΛΣΓ)
- Rydá, St. (1988). *Present and aorist participles in contemporary Greek newspapers*. Dissertationes Neohellenicae Universitatis Srockholmiensis 2: Stockholm.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης (1996). *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*. (Διεύθυνση Σύνταξης: Μαρία Μανδαλά). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία. (=ΜΕΛ)
- Τράπαλης, Γ. (2003). "Πρακτικά Προβλήματα Νεοελληνικής Λεξικογραφίας". *Παλίμψηστον* 18, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Τράπαλης, Γ. και Α. Οικονομίδης (υπό έκδοση). "Κριτήρια επιλογής παραδειγμάτων στα μονόγλωσσα λεξικά". Στα *Πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας (York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005)*.

- Τριανταφυλλίδης, Μ. ([1941] 1996). *Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής). (ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις)*. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη [Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών].
- Τσοπάνακης, Α. (1994). *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, Αθήνα: Εστία Ι.Δ. Κολλάρου.